

บทที่ ๓

ศีล ๕ ข้อที่ ๑ ในพระพุทธศาสนา

ในบทนี้ ผู้วิจัยนำเสนอเกี่ยวกับความหมายของศีลและความสำคัญของศีล ความสำคัญของการรักษาศีล การรักษาศีล ๕ ข้อที่ ๑ ในพระพุทธศาสนาและคุณค่าของชีวิตกับการกระทำปาณาติบาต ซึ่งจะนำเสนอตามลำดับดังต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายและความสำคัญของศีล ๕

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักปฏิบัติ เพื่อประโยชน์ของชีวิตสมบูรณ์แบบ ได้แก่ ศีล มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มิได้เป็นไปโดยอิสระหรือเลื่อนลอย ต้องเป็นไปตามความสัมพันธ์แห่งเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบภายนอก (การกระทำทางกาย วาจา) กับองค์ประกอบภายใน (จิตใจ) ในความสัมพันธ์นั้น เข้าไปเกี่ยวข้องกันปัจจัยที่จะอำนวยประโยชน์ เพื่อให้เกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ หรือเพิ่มพูนความสามารถที่จะดำรงอยู่ในสถานการณ์ต่าง ๆ ทั้งนี้ย่อมอยู่ภายใต้ขอบเขตจำกัดเท่าที่องค์ประกอบภายนอกและภายในจะอำนวยให้ มนุษย์จึงมีคุณลักษณะพิเศษที่ทำให้แตกต่างจากชีวิตแบบอื่น ๆ คือ มีองค์ประกอบภายในทางด้านจิตใจ ซึ่งทำให้มนุษย์มีอิสรภาพ มีจิตใจที่ประณีต ละเอียดย้อน สามารถที่จะซึมซาบในคุณค่า ความดี ความรู้สึกนึกคิดของเพื่อนมนุษย์และสิ่งทั้งหลาย ที่สำคัญ มนุษย์เข้าใจเหตุผล รู้จักแยกแยะระหว่าง ดีชั่ว คุณโทษ ส่วนตน ส่วนสังคม เป็นต้น สามารถวินิจฉัย ตัดสินใจเลือกกระทำ หรืองดเว้นการกระทำต่าง ๆ ด้วยความสำนึกในความรับผิดชอบต่อตนเองและผู้อื่น หรือต่อสังคมได้ เป็นสิ่งที่มนุษย์ประพฤติปฏิบัติอบรมให้เกิดความนิยมขึ้นได้ ศีล เป็นองค์ประกอบที่ทำให้มนุษย์มีคุณลักษณะเป็นพิเศษ สามารถกำหนดแนวทางดำเนินชีวิตและสร้างสภาพที่เกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ของตนได้อย่างมากมาย^๑

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือ พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ โดยสรุปเกี่ยวกับ ศีล ดังนี้

คำสอนและหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ส่วนที่เกี่ยวกับสังคมและสะท้อนถึงเจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนา ในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมได้มากที่สุดก็คือ คำสอนและหลักปฏิบัติในชั้นศีล เพราะศีลเป็นระบบการควบคุมชีวิตด้านนอกเกี่ยวกับการแสดงออกทางกาย วาจา เป็นระเบียบว่าด้วยความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน การดำเนินกิจการต่าง ๆ ของหมู่ชน การ

^๑ พระอุบล กตปุณฺณ, “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศีลที่มีสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑-๑๒.

จัดสภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมให้เรียบร้อยและเกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ด้วยดีของ
 หมู่ชน นั้นและแก่ความผาสุกแห่งสมาชิกทั้งปวงของหมู่ชน อันจะเอื้ออำนวยให้ทุกคน
 สามารถบำเพ็ญกิจกรณียกิจที่พึงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตตามความ
 ตกลงนับถือของพวกตน หรือเพื่อเข้าไปถึงประโยชน์และความดีงามสูงสุดตาม
 อุดมการณ์ของหมู่ชนนั้น ตลอดจนเกื้อกูลแก่การที่หมู่ชนนั้นจะเผยแพร่อุดมการณ์
 กิจการและประโยชน์สุขความดีงามของตนให้แก่ขยายกว้างขวางออกไป ศิลชั้นพื้นฐาน
 หรือขั้นต้นที่สุด ก็คือ การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ว่าด้วยการหรือวาจา และการไม่ทำลาย
 สติสัมปชัญญะที่เป็นตัวคุมศีลของตน ศิลชั้นต้นสุดนี้ นิยมเรียกกันว่า ศิล ๕ . . . ศิลยัง
 มีข้อปฏิบัติให้ถึงจุดหมายสูงสุดโดยตัวของมันเอง แต่เป็นวิธีการเพื่อก้าวหน้าไปสู่
 ความเจริญขั้นต่อไป ศิลคือสมาธิ สมาธิจึงเป็นจุดหมายจำเพาะของศีล โดยนัยนี้ คุณค่า
 ในด้านจิตใจของศีลจึงมีความสำคัญมาก คุณค่าทางจิตใจในชั้นศีลก็คือ เจตนาที่จะงด
 เว้นหรือการไม่มีความดำริในการที่จะทำความชั่วใด ๆ อยู่ในใจ ซึ่งทำให้จิตใจบริสุทธิ์
 ปลอดโปร่ง ไม่มีความคิดวุ่นวาย ชวนมัวหรือกังวลใด ๆ มารบกวน จิตใจจึงสงบ ทำให้
 เกิดสมาธิได้ง่าย เมื่อมีใจสงบเป็นสมาธิแล้ว ก็เกิดความคล่องตัวในการที่จะใช้ปัญญา คิด
 หาเหตุผล . . . ^๒

คือว่า ศิลเป็นสภาวะของผู้มีหลักความประพฤติที่ถูกต้องทางกาย วาจา เริ่มต้นด้วยการมี
 ระเบียบข้อปฏิบัติสำหรับตนเองและอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยดี เป็นกระบวนการสร้างปัญญาเพื่อกำจัด
 อาสวะกิเลส ศิลจึงเป็นเบื้องต้นของการปฏิบัติสมาธิ เป็นไปในท่ามกลางและปัญญาเป็นไปในที่สุด

๓.๑.๑ ความหมายของศีล

ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต มหานามสูตร พระพุทธเจ้า
 ได้ตรัสเรื่องศีล โดยเฉพาะศีล ๕ โดยทรงมุ่งถึงการรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ว่า

มหานามะ เมื่อใดแล อุบาสกเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เป็นผู้เว้นขาดจากการลัก
 ทรัพย์ เป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤติดิฉินกาม เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ เป็นผู้
 เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เมื่อนั้น
 อุบาสกชื่อว่าผู้มีศีล ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล^๓

ในพระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ญานทัตตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสศีล โดยทรง
 เรียกว่า สิกขาบท โดยให้เป็นข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับควบคุมกาย วาจา ว่า

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑,
 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๓๑-๔๓๒.

^๓ อจ. อภฺรภูท. (ไทย) ๒๓/๒๕/๒๖๙.

การที่บุคคลผู้มีจิตเลื่อมใสสมาทานสิกขาบททั้งหลาย คือ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการประพฤติดิในกาม เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท นี่เป็นยัญซึ่งใช้ทุนทรัพย์และมีการตระเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลานิสงส์มากกว่า ยัญสมบัติ ๓ ประการมีองค์ประกอบ ๑๖ กว่ำนิตยทานที่ทาสืบกันมา กว่่าวิหารทานและกว่าสรรณคมน์นี้^๔

คำว่า ศีล คำเดียว พระพุทธโฆสาจารย์ได้แสดงความหมายไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยอ้างอาจารย์ทั้งหลายว่า อาจารย์อื่น ๆ พรรณนารรรถใน ศีล ศัพท์นี้ไว้ โดยนัย เช่นว่า ศีลศัพท์มีความหมายว่า สิริระ คือ สูงดุจจอยั่วระ คือ ศีระระ มีความหมายว่า สีสะ มีความหมายว่า สิตละ คือ เย็น มีความหมายว่า สีวะ (เกษม) พระภิกษุอาจารย์ผู้แต่งวิสุทธิมรรคภิกษา ได้อธิบายขยายความหมายแห่งศีลศัพท์นี้ซึ่งปรากฏในเชิงอรรถว่า ศีลหมายถึง สิริระกับสีสะ นั้นเป็นอันเดียวกัน คือแปลว่า หัวเหมือนกัน ท่านขยายไว้ว่า เมื่อหัวขาดแล้ว ร่างกายทั้งหมดก็เสีย ใช้การไม่ได้ ฉนั้นใด เมื่อศีลแตกทำลายเสียแล้ว ร่างกายคือคุณธรรมทั้งปวง ก็เสียไปหมด ฉนั้นนั้น เพราะฉนั้น ศีล จึงมีอรรถว่า สิริระ หรือสีสะ ความหมายว่า สิตละ (เย็น) เข้าใจได้ง่าย คือมีศีลแล้วก็จะรับเรื่องร้อนได้ (คนมีศีลเป็นคนเย็น ไม่ทำความเดือดร้อนให้ใคร)^๕

คำกล่าวในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สรุปลักษณะเกี่ยวกับความหมายของศีล ไว้ดังนี้

ศีล หมายถึง ธรรมทั้งหลายมีเจตนาเป็นต้น ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น ของบุคคลผู้บำเพ็ญวัตรปฏิบัติอยู่ ดังที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรจะกล่าวไว้โดยละเอียด ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า เจตนาชื่อว่าศีล เจตสิก ชื่อว่า ศีล สังวร ชื่อว่า ศีล การไม่ล่วงละเมิดชื่อว่า ศีล

๑) เจตนาศีล ได้แก่ เจตนาของบุคคลผู้งดเว้นจากบาปธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้นอยู่ หรือเจตนาของบุคคลผู้กำลังบำเพ็ญวัตรปฏิบัติอยู่

เจตนาเป็นความหมายของศีล ได้แก่ ความตั้งใจ หรือการไม่คิดล่วงละเมิด หมายความว่า เจตนาเป็นต้นเป็นต้นนำและกระบวนการแห่งเจตจำนงที่ชักจูง ประจักษ์คุณภาพของจิต (สังขาร) มาประสมความคิด การกระทำทางกายและวาจา

๒) เจตสิกศีล ได้แก่ วิรติเจตสิก (วิรติเจตสิก ๓ ดวง คือ สัมมาวาจา สัมมาภิมันตะ และ สัมมาอาชีวะ) ของบุคคลผู้งดเว้นจากบาปธรรมมีปาณาติบาต เป็นต้น

เจตสิก เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับจิต หรือธรรมชาติที่ประกอบกับจิตที่เป็นนิยตเข้ากันได้สนิท เป็นนามธรรมเช่นเดียวกับจิต จิตนั้นรู้อารมณ์ ส่วนเจตสิกเป็นธรรมชาติปรุงแต่งจิต มีทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล แม้แต่เจตนาที่เป็นเจตสิกชนิดหนึ่ง เมื่อกล่าวว่า เจตนาเป็นศีล เจตสิกเป็นศีล จึงเน้นความหมายในลักษณะที่แตกต่างกัน

^๔ ที.สี. (ไทย) ๙/๓๕๒/๑๔๗.

^๕ วิสุทธิ. (ไทย) ๖/๑๐.

อีกประการหนึ่ง เจตนา ชื่อว่าศีล ได้แก่เจตนาในกรรมบถ ๗ ดวง ของบุคคลผู้ละอยู่ ซึ่งบาปกรรมทั้งหลายมีปาณาติบาตเป็นต้น เจตสิก ชื่อว่าศีล ได้แก่กุศลธรรมทั้งหลาย คือ ความไม่โลภ ความไม่พยาบาท ความเห็นชอบ

๓) สังวรศีล โดยอาการ ๕ อย่างของพระภิกษุ คือ ปาติโมกขสังวร สติสังวร ญาณสังวร ขันติสังวร วิริยสังวร การสังวรทั้ง ๕ ประการนี้ย่อมเป็นสังวรศีล และ แม้การงดเว้นจากวัตถุที่ประจวบเข้าของเหล่ากัลยาณมิตรผู้กลัวบาปก็ดี ก็รวมเป็นสังวรศีลด้วย

สังวร หมายถึง ความสำรวม ได้แก่ การสำรวมกาย วาจา โดยอาศัยใจเป็นเหตุให้เกิดการเว้นจากกายทุจริต วจีทุจริตและมิถิลาชีพ เรียกว่า มีเจตสิกเกิดขึ้นประกอบจิตให้เกิดวิริติ คือการงดเว้นจากความประพฤติชั่วทางกาย วาจาให้ได้ ในขณะที่มีอารมณ์ที่จะเป็นเหตุให้กระทำความทุจริตปรากฏ การระวังบาปอกุศล กล่าวคือ คอยระวังความชั่วที่ทำให้จิตใจไม่มีคุณภาพ เสื่อมทรามลง เป็นสภาพที่ทำให้มีความทุกข์ ปิดกั้นมิให้เกิดปัญหา ไม่เื้อื่อเพื่อต่อชีวิตจิตใจ ไม่สามารถทำให้บรรลุมรรคผลได้

๔) อวิติกกมศีล คำว่า การไม่ล่วงละเมิด ชื่อว่าศีล ได้แก่ การไม่ล่วงละเมิดที่เป็นไป ทางกาย และเป็นไปทางวาจาของบุคคลผู้สมาทานศีลแล้ว ศีลเป็นลักษณะของความปกติ ความทรงอยู่อย่างเรียบร้อย คือ ความเป็นผู้มีกิริยา ทางกายเป็นต้นไม่เกาะก่ด้วยอำนาจความสุภาพเรียบร้อย หรือ ศีลเป็นลักษณะของความรองรับ หมายความว่า ภาวะที่รองรับด้วยสามารถเป็นฐานรองรับกุศลธรรมทั้งหลาย^๖

ในคัมภีร์วิมุตติมรรค พระอุปติสเถระ^๗ กล่าวว่าความหมายของศีลไว้ว่า

ศีล หมายถึง ศีระะ ความเย็น สันติ ดีเลิศ การกระทำปกติและสภาพปกติตามธรรมชาติของทุกข์และสุข

ศีล หมายถึง ความเย็น เมื่ออธิบายว่า ไม่วุ่นวายที่มีความเย็นมากที่สุด ช่วยทุเลาความร้อนของพิษไข้ในร่างกายได้ฉับไฉ ศีลก็ฉับนั้น คือ ช่วยทุเลาไข้ใจที่เกิดจากความสะดุ้งกลัว หลังจากศีลขาดและก่อให้เกิดปราโมทย์ ศีล หมายถึง สันติ เมื่ออธิบายว่า ถ้าบุคคลมีศีล เขาจะมีความประพฤติเรียบร้อยไม่สร้างความหวาดกลัวให้เกิดขึ้น

ศีล ๕ เรียกว่า อาคาริยวินัย คือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดกายและวาจาของผู้ครองเรือน ท่าน รวมศีล ๕ จำนวน ๔ ข้อ คือ ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป อทินนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี เจตนางดเว้นจากประพฤติผิดในกาม มุสาวาทา เวรมณี เจตนางดเว้นจากกล่าวเท็จ ไว้ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ^๘

^๖ พระพุทธโฆสะเถระ, คัมภีร์วิมุตติมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธนาพรส, ๒๕๔๘), หน้า ๙-๑๑. (วิสุทธิ (ไทย) ๖/๙-๑๑)

^๗ พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, แปลโดย คณาจารย์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๙-๑๐.

^๘ มงคล. (ไทย) ๒/๙๓-๙๔.

มนุษยธรรม คือ หลักปฏิบัติของมนุษย์ หรือทำให้เกิดเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์ คือเป็น สัตบุรุษ ดังข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัส ซึ่งสรุปความได้ว่า บุคคล เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤติดีกในกาม เป็นผู้ละเว้นขาดจากการ พุดเท็จ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ย่อม เสวยสุขโสมนัสในปัจจุบัน^๙ สัตบุรุษในโลกนี้ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติดีกในกาม^{๑๐}

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี ได้ให้ความหมายแห่งเบญจศีลว่า เบญจศีล หรือ ปัญจศีล แปลว่า ศีล ๕ เป็นศีลหรือข้อห้ามในลำดับเบื้องต้นตามพระโอวาทของพระพุทธโคดม พระศาสดาแห่ง พระพุทธศาสนาพระองค์ปัจจุบัน แต่ทั้งนี้เบญจศีล เป็นหลักการที่มีมาและเป็นที่สั่งสอนทั่วไปก่อน พระพุทธโคดมอุบัติแล้ว จัดเป็นศีลขั้นต่ำของพระโสดาบัน เบญจศีลเป็นหลักธรรมประจำสังคมมนุษย์ ในพิธีกรรมทั้งปวงแห่งพระพุทธศาสนา ภิกษุจึงนิยมกล่าวเป็นภาษาบาลีมอบศีลที่ตนมีให้บุคคลร่วม รักษาด้วย เรียกว่า ให้ศีล และพุทธศาสนิกจกกล่าวรับปากว่า จะรักษาศีลหรือที่เรียกว่ากล่าว รับศีล ทั้งนี้ ไม่เพียงแต่ภิกษุเท่านั้นที่ให้ศีล ขวราวาสผู้รักษาศีลอยู่แล้ว ก็สามารถให้ศีลแก่บุคคลอื่นได้ ด้วย เบญจศีลเป็นข้อพึงปฏิบัติ คู่กับ ธรรม อันเป็นข้อพึงปฏิบัติ การรักษาเบญจศีลให้บริบูรณ์ควรกระทำ พร้อมกับรักษากฎเบญจธรรมด้วย แต่การรักษาเบญจศีลนี้มีข้อบังคับของพุทธศาสนิก เป็นคำแนะนำ ให้พึงยึดถือด้วยความสมัครใจเท่านั้น^{๑๑}

ได้กล่าวถึงศีล ๕ ในฐานะของจริยธรรมในระดับปัจเจกบุคคล ดังนี้

๑) เว้นจากการปลงชีวิตหรือว่าจ้างผู้อื่นกระทำ และอย่าเลี้ยงชีพด้วยอาชีพที่รุนแรงต่อ ธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์ ซึ่งในอีกนัยหนึ่งหมายถึง ปัจเจกบุคคลควรฝึกฝนความมีเมตตากรุณาให้ เกิดขึ้นในตน

๒) เว้นจากการยึดถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ และหลีกเลี่ยงจากการกระทำตนให้ร่ำรวย มั่ง คั่งขึ้นบนความทุกข์ยากของชีวิตบนโลก ในอีกนัยหนึ่ง หมายถึงปัจเจกบุคคลควรพัฒนาความซื่อสัตย์ สุจริตขึ้นในตน และสร้างประโยชน์สุขแห่งตนและสังคมบนความเคารพสิทธิของกันและกัน

๓) เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน (มักตีวงให้แคบว่าไม่ให้ประพฤติดีกใน กาม) ซึ่งในอีกนัยหนึ่ง หมายถึง ปัจเจกบุคคลควรมุ่งฝึกฝนเนื้อหาและศักยภาพ เพื่อการพัฒนาตนเอง

๔) เว้นจากการพุดเท็จ โกหก หลอกลวง ยุแหยง และประณาม (สิ่งที่เรายังไม่รู้ความ จริงแน่นอน) ในอีกนัยหนึ่ง หมายถึง ปัจเจกบุคคลควรเข้าสัมพันธ์กับผู้อื่นด้วยความจริงหรือ ข้อเท็จจริง และความพยายามทั้งหมดต้องเป็นไปเพื่อการแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้น

^๙ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๓/๒๕๔-๓๐๐.

^{๑๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๒/๑๐๘,๓๗๗/๔๒๖.

^{๑๑} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี (ออนไลน์) แหล่งที่มา : <http://th.wikipedia.org/wiki/>, (เข้าถึง ๒๙ กันยายน ๒๕๕๘)

๕) เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ในอีกนัยหนึ่ง หมายถึง ปัจเจกบุคคลต้องสัมพันธ์กับผู้อื่นด้วยความมีสติและสัมปชัญญะ^{๑๒}

ได้สรุปผลการศึกษาศีลธรรม ๕ แบบใหม่ โดยเครือข่ายพุทธศาสนิกเพื่อสังคม นานาชาติ ในบทความแนวคิดและขบวนการพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม ซึ่งได้ตีความศีล ๕ โดยเน้น เป็น ๒ ส่วน คือส่วนที่เป็นเจตนารมณ์ของศีลและส่วนที่เป็นคำนิยามของศีล ดังนี้

๑. ส่วนที่เป็นเจตนารมณ์ของศีล หมายถึง เจตนารมณ์ที่มุ่งให้มนุษย์ในสังคมอยู่ร่วมกัน อย่างสงบสุข ไม่เบียดเบียนกัน ให้รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา นอกจากนั้น เจตนารมณ์ของศีลยัง ครอบคลุมถึงการจัดระบบโครงสร้างทางสังคม ความสัมพันธ์ทางสังคมและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อ การเข้าถึงสังฆธรรม

๒. ส่วนการคำนิยามความหมายของศีล เครือข่ายพุทธฯ มองว่า ศีล ๕ ต้องมีพลวัตรและ มีความหมายที่ยืดหยุ่น ต้องสามารถปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับความซับซ้อนของปัญหาในแต่ละยุค สมัย คือ ศีลข้อห้ามฆ่าสัตว์ ต้องให้ครอบคลุมถึงปัญหาความรุนแรงประเภทต่าง ๆ ทั้งโดยตรงและโดย อ้อม เช่น ปัญหาสงคราม ปัญหาการก่อการร้าย ปัญหาการใช้สารเคมี ปัญหาการใช้แรงงานเด็ก การ ทำแท้งและการตัดต่อพันธุกรรมของพืชและสัตว์ ศีลข้อห้ามลักทรัพย์ ต้องขยายความให้ครอบคลุมถึง การลักทรัพย์ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การพัฒนาประเทศที่กระจายรายได้อย่างไม่เป็นธรรม การ ครอบครองทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มนายทุนหรือผู้มีอิทธิพล การจ่ายค่าแรงอย่างไม่เป็นธรรม การ ละเมิดลิขสิทธิ์ทางปัญญาหรือการปั่นราคาหุ้น เป็นต้น ศีลข้อห้ามประพฤติดิฉันในกาม ต้องขยายให้ ครอบคลุมถึงปัญหาโสเภณี การเผยแพร่สื่อลามก อนาจารที่ยั่วยุให้เกิดความกำหนัดทางเพศ ศีลข้อ ห้ามพุดมสา ต้องให้ครอบคลุมปัญหาการบิดเบือนความจริงในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ปัญหาการโฆษณา สิ้นค้าแบบเกินจริง การโฆษณาชวนเชื่อของพวกนักการเมืองและการไม่ทำตามนโยบายของรัฐบาล และศีลข้อห้ามดื่มสุราและเมรัย ต้องให้ครอบคลุมถึงยาเสพติดทุกชนิดและสิ่งมอมเมารูปแบบใหม่ ๆ เช่น สื่อที่มอมเมาประชาชน ทำให้หลงผิดหรือหลงใหลมัวเมาในสิ่งเหล่านั้น ๆ

โดยสรุป แนวคิดในการตีความศีล ๕ แบบใหม่ของกลุ่มชาวพุทธเพื่อสังคม คือต้องการให้ ศีล ๕ มีความหมายครอบคลุมปัญหาสังคมยุคใหม่ได้ทั้งหมด แทนที่จะเป็นเพียงการละเมิดกันระหว่าง บุคคลกับบุคคลแบบตรงไปตรงมาเท่านั้น^{๑๓}

ผู้วิจัยมองว่าหลักศีล ๕ ที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ค่อนข้างจะมีความยืดหยุ่น และมีความหมายกว้างกว่าการตีความของพระอรรถกถาจารย์ โดยเฉพาะถ้ามองในแง่ของการสร้างจิตสำนึก หรือความรู้แบบเอาใจเขามาใส่ใจเรา ถือว่าเป็นจิตสำนึกที่ตระหนักรู้และมีความรับผิดชอบต่อตนเอง และสังคม ดังข้อความตอนท้ายของพุทธพจน์ว่า “อริยสาวกนั้นพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว เป็นผู้เว้น

^{๑๒} พระมหาทวี มหาลาภญฺ, **ศีล๕ : ปัจจัยพื้นฐานในการกำหนดคุณลักษณะของสังคม**, (ออนไลน์) แหล่งที่มา : www.Learners.inth/bLog. (เข้าถึง ๑๑ ก.ย.๒๕๕๘)

^{๑๓} พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, **พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม**, [ออนไลน์] แหล่งที่มา : www.Learners.in.th/file/phannasom/. (เข้าถึง ๑๕ กันยายน. ๒๕๕๘)

ขาดจากการฆ่าสัตว์เองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย กล่าวสรรเสริญการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย” (ในศีลข้ออื่น ๆ ก็มีข้อความอย่างเดียวกันนี้) ผู้เขียนมองว่า พุทธพจน์นี้ค่อนข้างจะสอดคล้องกับการตีความศีล ๕ แนวใหม่ของพระดิช นัทธันท์ และสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความรับผิดชอบสากล (universal responsibility) และจิตสำนึกที่หวังประโยชน์เพื่อผู้อื่น (altruistic mind) ขององค์ทะไล ลามะ ด้วย อย่างไรก็ตาม การตีความของพระอรรถกถาจารย์ในยุคหลังพุทธกาลที่เน้นการสร้างกฎเกณฑ์ที่รอบคอบรัดกุม แม้จะมีประโยชน์ในแง่ที่ให้ความสะดวกในการวินิจฉัยหรือชี้ชัดลงไปว่าพฤติกรรมนั้น ๆ เข้าข่ายผิดศีลหรือไม่ผิด แต่ในขณะเดียวกันกฎเกณฑ์เหล่านี้ก็มีส่วนทำให้ศีลแต่ละข้อมีลักษณะหยุดนิ่งตายตัวและมีขอบเขตคับแคบลงจนกลายเป็นเรื่องของพฤติกรรมส่วนตัวของแต่ละบุคคลและเกณฑ์สำหรับวินิจฉัยการละเมิดศีลแต่ละข้อ ก็มุ่งการตัดสินพฤติกรรมทางศีลธรรมที่บุคคลหนึ่ง ๆ กระทำขึ้นเท่านั้น บางครั้งการรักษาศีล ก็กลายเป็นเพียงการเฝ้าระวังพฤติกรรมของใครของมันไม่ให้เข้าข่ายการผิดศีลตามเกณฑ์ที่ตั้งเอาไว้ เหมือนกับการระวังตนไม่ให้ผิดกฎหมายบ้านเมือง ซึ่งการรักษาศีลแบบนี้ อาจจะไม่ได้อะไรมาจากการจิตสำนึกที่มองกว้างออกไปถึงประโยชน์ที่สังคมจะได้รับก็ได้ ในที่สุดจิตสำนึก หรือเจตนารมณ์อันกว้างขวางขวางที่อยู่เบื้องหลังการรักษาศีล ๕ ที่พระพุทเจ้าแสดงไว้ก็หมดความสำคัญลง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๑๔} ได้แบ่งศีลเป็น ๒ ระดับ คือ

๑. ธรรมชั้นศีล หรือศีลในแง่ที่เป็นธรรม ได้แก่ หลักความประพฤติระดับกาย วาจาและอาชีวะที่นำมาแนะนำสั่งสอน โดยถือเอาภาวะที่ควรจะมีควรจะเป็นตามธรรมชาติเป็นหลัก และผู้ปฏิบัติตามหรือฝ่าฝืน ย่อมได้รับผลดีหรือชั่ว โดยรับผิดชอบต่อกฎธรรมตาของธรรมชาติเองโดยตรง อีกอย่างหนึ่งหมายถึง การปฏิบัติตามธรรมชั้นศีลที่ดี ตามวินัยก็ดี ที่กลายมาเป็นความประพฤติประจำตัวของบุคคลแล้ว

๒. วินัยเป็นศีล หรือศีลในแง่ที่เป็นวินัย ได้แก่ กฎระเบียบ ข้อบังคับที่กำหนดวางกันขึ้นเป็นบัญญัติทางสังคม เพื่อกำกับความประพฤติของบุคคล ตามความมุ่งหมายจำเพาะของหมู่ชนหรือชุมชนนั้น โดยมากมุ่งเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติตามธรรมให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และผู้ฝ่าฝืน (มักจะ) ต้องได้รับโทษตามความรับผิดชอบต่อชุมชน หรือสังคมนั้นอีกชั้นหนึ่ง ต่างหากจากผลทางจิตใจตามกฎธรรมชาติ อีกอย่างหนึ่งหมายถึง วิธีฝึกให้คนมีศีล

ธรรมมีทั้งที่เป็นศีล เป็นสมาธิและเป็นปัญญา แต่วินัยเป็นศีลอย่างเดียว แต่ในเวลาเดียวกัน สมาธิและปัญญา เป็นธรรมอย่างเดียว ส่วนศีล เป็นธรรมก็มี เป็นวินัยก็มี วิธีกำหนดคือ ธรรมเป็นเรื่องของธรรมชาติ วินัยเป็นเรื่องของสังคมหรือเกิดจากฝีมือของมนุษย์^{๑๕}

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๗๖๘.

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๕.

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ได้แสดงความหมายของศีลไว้ว่า ศีล หมายถึง ความประพฤติดีทางกายและวาจา, การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย, ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม, การรักษาปกติตามระเบียบวินัย, ปกติมารยาทที่ปราศจากโทษ, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกาย วาจาและอาชีพ; มักใช้เป็นคำเรียกออย่างง่ายสำหรับคำว่า อธิศีลสิกขา^{๑๖}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้แสดงความหมายของศีลไว้ดังนี้ว่า ศีล (สิน) หมายถึง ข้อบัญญัติทางพระพุทธศาสนาที่กำหนดการปฏิบัติกายและวาจา เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ การรักษา กาย วาจา ให้เรียบร้อย เป็นธรรมข้อ ๑ ในทศพิธราชธรรม^{๑๗}

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับศีลไว้เป็น ๒ แนวทาง คือ

๑) โดยพยัญชนะ หรือแปลตามตัวหนังสือ ศีล หมายถึง ความปกติ หรือปกติภาวะตามธรรมชาติ

๒) โดยอรรถหรือแปลตามเนื้อความมุ่งเน้นที่ข้อปฏิบัติเพื่อ ทำให้เกิดความปกติ ศีล หมายถึง ระเบียบที่บัญญัติขึ้นไว้ สำหรับประพฤติดำเนินปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความปกติทางกาย วาจา^{๑๘}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายเกี่ยวกับศีลไว้ในพุทธธรรมว่า ศีลเป็นหลักความประพฤติที่กำหนดขึ้นตามหลักเหตุผลของกฎธรรมชาติ ในแง่ปฏิเสธ ศีลพุทธธรรม เป็นหลักการฝึกอบรมตนในการงดเว้นจากความชั่ว จึงเรียกศีลที่กำหนดเป็นข้อๆว่า สิกขาบท (ข้อฝึกหัด – Rule of training)^{๑๙}

๓.๒ การรักษาศีล ๕ ข้อที่ ๑ (ปาณาติบาต) ในพระพุทธศาสนา

๓.๒.๑ ความหมายโดยทั่วไป

ปาณาติบาต เป็นคำในภาษาบาลี แปลตามรูปศัพท์ว่า การทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป แม้แปลออกมาเป็นคำไทยแล้ว จะเข้าใจยากสักหน่อย ในคัมภีร์มิ่งมงคลที่ปนี^{๒๐} คำขยายความแปลได้ดังนี้ วจกเจตนา (เจตนาผู้ฆ่า) ของบุคคลผู้มีความสำคัญในสัตว์มีชีวิตว่า สัตว์มีชีวิต อันยังความพยายามเป็นเหตุเข้าไปตัดชีวิตินทรีย์ให้ตั้งขึ้น เป็นไปทางกายทวารและวจีทวาร ทวารใดทวารหนึ่ง ชื่อ

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๕.

^{๑๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๐๓.

^{๑๘} พุทธทาส อินทปัญโญ, หลักและวิธีปฏิบัติ เกี่ยวกับ ทาน ศีล สมาธิ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๓๔-๓๕.

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๖๔.

^{๒๐} มงคล. (ไทย) ๒/๒๐๐/๙๔-๙๕.

ว่า ปาณาติบาต กล่าวง่าย ๆ ก็ได้ว่า ความว่า ทั้งรู้ย่ำว่าสัตว์มีชีวิต ก็ตั้งใจฆ่าสัตว์มีชีวิตนั้นด้วยลงมือทำเอง หรือออกปาก หรือจ้างวานผู้อื่นด้วยวาจาที่กำหนดว่า สัตว์มีชีวิต สัตว์ไม่มีชีวิตหรือสัตว์ที่ตายแล้ว ผู้ใดไปทำการฆ่า ก็ไม่ถือว่าเป็นปาณาติบาต คือไม่เป็นการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป

ปาณาติบาต กำหนดความพยายามที่เรียกว่า ปโยค คือ ความพยายามในการทำปาณาติบาตไว้ ๖ อย่างคือ

๑. สาเหตุกปโยค คือ ความพยายามลงมือทำด้วยตนเอง หมายถึง ความพยายามลงมือฆ่าคนหรือสัตว์มีชีวิตด้วยตนเอง นับเป็น กายทวาร คือ พยายามด้วยตนเอง เช่น ฆ่ายัดกลอง ฆ่าทิ้งน้ำทิ้งคลองและฆ่าทิ้งร่องคู ฆ่าล้างโคตร ฆ่าล้างแค้น ยิ่งฆ่าล่าสัตว์ ฆ่าข่มขืนหรือข่มขืนแล้วฆ่า (ข้อหลังนี้ผิดทั้งปาณาติบาตและกาเมสุมิฉฉาจาร)

๒. อาณตฺตกปโยค คือ ความพยายาม โดยบังคับใช้คนอื่นทำ หมายถึง ความพยายามด้วยวิจิตรวาท เช่น พุดจาจ้างวาน สั่งการ ใช้บังคับให้คนอื่นฆ่าคน หรือฆ่าสัตว์มีชีวิต เช่น หัวหน้าหน่วยกล้าตาย สั่งลูกน้องไปทำการ

๓. นิสสคฺคิยปโยค คือ ความพยายามโดยการปล่อยหรือส่งเครื่องประหาร หมายถึง ความพยายามปล่อยหรือส่งอาวุธ หรือเครื่องประหาร ไปทำลายชีวิตของคนและสัตว์ เช่น พุ่งหอกยิงธนู หน้าไม้ ขว้างมีด ยิงปืน ขว้างระเบิดขวด ระเบิดพลาสติก ระเบิดสังหาร ส่งจรวด ยิงขีปนาวุธ ปล่อยหรือทิ้งระเบิดปรมาณู ส่งระเบิดทางไปรษณีย์

๔. ถาวรปโยค คือ ความพยายามโดยการปล่อยหรือส่งเครื่องประหาร หมายถึง ความพยายามทำเครื่องประหารขึ้นทำลายชีวิตคนและสัตว์เป็นการถาวร เช่น ขุดหลุมพรางให้คนหรือสัตว์ตกลงไปตาย ปักขวากหนาม วางกับระเบิด ทำหรือสร้างอาวุธสำหรับประหารด้วยจงใจฆ่าให้ตาม เช่น มีด หอก แล่นหลาว ธนูหน้าไม้ ปืน เครื่องระเบิด จรวด และติดตั้งขีปนาวุธ

๕. วิชฺขามยปโยค คือ ความพยายามในการใช้วิชาอาคมเวทย์มนตร์คาถา หมายถึง ความพยายามทำคนหรือสัตว์มีชีวิตให้ตาย ด้วยวิชาอาคมเวทย์มนตร์คาถา ตามทางไสยศาสตร์

๖. อิทธิมยปโยค คือความพยายามในการใช้อิทธิฤทธิ์ หมายถึง ความพยายามฆ่าคนหรือสัตว์มีชีวิตให้ตาย ด้วยอิทธิฤทธิ์^{๒๑}

หลักธรรมเพื่อส่งเสริม เกื้อกูลให้ศีลข้อปาณาติบาต สมบูรณ์ทั้งในแง่ของธรรมและวินัย คือ ๑. เบญจธรรม ๕ ในธรรมภาณิธาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา^{๒๒} ได้แสดงความหมายของเบญจธรรมไว้ ดังนี้ ก) เมตตา กรุณา ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญและความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ข) สัมมาอาชีวะ การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต ไม่เลี้ยงชีพด้วยการกระทำปาณาติบาตชีวิตของผู้อื่นหรือสัตว์อื่น ค) กามสังวร ความสำรวมในกาม ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนเอง ในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงใหลในรูป เสียง กลิ่น รสและสัมผัสจนก่อให้เกิดการกระทำปาณาติบาต ง) สัจจะ ความซื่อสัตย์ ความซื่อตรง จ) สติ สัมปชัญญะ ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ

^{๒๑} ธนิต อยู่โพธิ์, อานิสงส์ศีล ๕ บัญญัติสังคม, หน้า ๓๕-๓๗.

^{๒๒} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), ธรรมภาณิธาน พจนานุกรม คำสอนพระพุทธศาสนา, หน้า ๒๔๘-๓๐๓.

ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยังคิด รู้สีกตัว เสมอว่า สิ่งใดควรทำ และไม่ควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมา ประมาท นอกจากจะเป็นธรรมที่ส่งเสริมความดีงามแก่ผู้ประพฤติแล้วยังเป็นธรรมที่ทำให้สามารถ รักษาศีลข้อปาณาติบาตได้มั่นคง เช่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อบุคคลมีเมตตา กรุณาย่อมเว้นจาก ปาณาติบาตได้โดยง่าย เพราะความรัก ความสงสารจึงไม่ทำร้ายเบียดเบียนบุคคลอื่น

ในหลักขรวาสาธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติ อันเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของผู้ ครองเรือน เนื่องด้วยผู้ครองเรือนล้วนต้องมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ ซึ่งกันและกัน จนก่อเกิดเป็นสังคม ขรวาสาธรรมจึงเป็นหลักธรรมที่จะควบคุมคนในสังคมไม่ให้ล่วงละเมิดซึ่งกันและกัน ด้วยอาศัยธรรม คือ ความอดทนและความรู้จักข่มจิตใจของตนเอง รวมถึงประกอบด้วยธรรม คือ ความซื่อสัตย์จริงใจ ต่อกัน เพื่อให้สังคมเกิดความสงบสุข และในขณะเดียวกัน เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตร่วมกันจึงอาศัย ธรรม คือ การแบ่งปันเพื่ออนุเคราะห์ แก่ผู้ที่ควรอนุเคราะห์ นอกจากนี้ในบางแห่งได้แสดงความหมาย ขันติไว้ว่า วิริยะ แต่ทั้งวิริยะและความอดทนล้วนสนับสนุนส่งเสริมซึ่งกันและกัน ขรวาสาธรรมจึงเป็น ข้อปฏิบัติของผู้ครองเรือน เพื่อให้ชีวิตมีความสงบราบรื่น อันจะส่งเสริมการรักษาศีลข้อปาณาติบาต เช่น บุคคลที่มีทเมย้อมรู้จักข่มใจตนเองในขณะที่มีจิตคิดจะทำปาณาติบาต ทำให้สามารถเว้นจากการ ล่วงละเมิดศีลข้อปาณาติบาตได้

๓.๒.๒ องค์ประกอบของการกระทำปาณาติบาต

ศีลข้อที่ ๑ ปาณาติปาตา เวรมณี แปลว่า เจตนางดเว้นจากการทำลายชีวิตสัตว์ รวมไปถึงการฆ่า การทำร้ายร่างกายและการทรมาน คำว่า สัตว์ ในที่นี้ ประสงค์เอาทั้งมนุษย์และ สัตว์เดรัจฉานที่ยังเป็นอยู่ มนุษย์ไม่ว่าชายหรือหญิง จะอยู่ในวัยใดก็ตาม จนถึงที่ยังอยู่ในครรภ์ก็ตาม จะใหญ่หรือเล็กก็ตาม ได้ชื่อว่าสัตว์ ในที่นี้ทั้งหมด เพื่อให้เข้าใจถึงความหมายของ การฆ่า การทำร้าย ร่างกายและการทรมาน จะได้อธิบาย ดังนี้

การฆ่า หมายถึง การทำให้ตาย ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานก็ตาม รวมไปถึงการ ฆ่าเองหรือใช้ให้คนอื่นฆ่าก็ตาม ถือว่า ผิดศีลทั้งสิ้น ส่วนจะบาปมาก หรือน้อยนั้น ขึ้นอยู่กับเจตนาและ ชนิดของมนุษย์และสัตว์ที่ถูกฆ่า ถ้าหากว่าฆ่ามนุษย์หรือสัตว์ที่มีคุณมาก ก็จะมีบาปมาก หากว่าฆ่า มนุษย์หรือสัตว์ที่มีคุณน้อย ก็มีบาปน้อยและการฆ่านั้นก็มิอยู่ ๒ ประเภทได้แก่ ฆ่าโดยจงใจ คือคิดไว้ ตั้งแต่แรกแล้วว่า จะฆ่า เช่น ฆ่าคู่กรณี เป็นต้น ฆ่าโดยไม่จงใจ คือ ไม่ได้คิดไว้ก่อน แต่บังเอิญเรื่องเกิดขึ้น เช่น ฆ่าเพราะเกิดบันดาลโทสะ เป็นต้น

การทำร้ายร่างกาย คือการทำให้มนุษย์หรือสัตว์ได้รับความเจ็บปวด ยังทุกข์ให้เกิดแก่ผู้ถูก ทำร้าย

ทรมาน หมายถึง การประทุติอย่างเหี้ยมโหดแก่สัตว์เดรัจฉานอย่างไม่มีปราณี ให้ได้รับความทุกข์ยากลำบาก เช่น ใช้สัตว์เลี้ยงทำงานโดยไม่ให้พักผ่อนหรือกักขังจนสัตว์นั้นได้รับความทุกข์

หรือนำเอาสัตว์นั้นไปด้วยวิธีการที่ทรमान เช่น มัดเท้ามัดปีก เป็นต้น รวมไปถึงการนำสัตว์ไปทรमान เพื่อความสนุกสนาน เช่น ชนโค ชนกระปือ ตีไก่ กัดปลา กัดจิ้งหรีด เป็นต้น^{๒๓}

อีกทัศนะหนึ่ง กล่าวถึง การทรमान คือ การประทุติเทียมโหดต่อสัตว์ โดยไม่มีความปรานี ทำให้สัตว์ได้รับความลำบาก มี ๕ ประเภท คือ^{๒๔}

๑) การใช้ ได้แก่ ใช้สัตว์พาหนะสำหรับข่มขี่ เทียม ลาก เช่น โดยไม่มีความปรานีปล่อยให้ลำบาก ชูบผอม ให้ทำงานเกินกำลัง ไม่ให้หยุดพักผ่อน ใช้งานตลอดวัน

๒) กักขัง ได้แก่ การเลี้ยงสัตว์ไว้ในกรง ผูกไว้ในที่คับแคบหรือผูกให้แน่น จนเปลี่ยนอิริยาบถไม่ได้

๓) นำไป ได้แก่ การผูกมัดสัตว์และนำไป หิวหามหรือลากไป โดยเอาศีรษะลง เอาเท้าขึ้น เช่น เป็ด ไก่ สุกร หรือ เอาปลาขึงข้อ ปล่อยให้ทับยัดเยียดกัน กระเสือกกระสนดิ้นรนจนกว่าจะตาย

๔) เล่นสนุก ได้แก่ การเอาสัตว์มาเล่นเพื่อ ความสนุก เช่น เอาประทัดผูกหางสุนัข แล้วเอาไฟจุด เอาก้อนหินขว้างนก หักขาสัตว์ เช่น ตักแตน จิ้งหรีด เป็นต้น

๕) ผจญสัตว์ ได้แก่ การเอาสัตว์มาชนกัน เช่น ตีไก่ กัดปลา กัดจิ้งหรีด เป็นต้น

พระอรรถกถาจารย์ ได้จัดวางองค์ประกอบการละเมิดศีลข้อที่ ๑ ไว้ ดังนี้ คือ

๑. ปาณ สัตว์นั้นมีชีวิต
๒. ปาณสยญิตา มีความเป็นผู้สำคัญว่าสัตว์นั้นมีชีวิต
๓. วรกจิตต์ มีจิตคิดจะฆ่า
๔. อุปกโม มีความพยายามที่จะฆ่าสัตว์นั้น
๕. เตน มรณ สัตว์นั้นตายด้วยความพยายามนั้น

การล่วงละเมิดนอกจากศีลจะขาดแล้ว ยังถือว่าเป็นบาปด้วย ฉะนั้นจึงไม่ควรเบียดเบียน บิบบันกัน ควรอยู่ร่วมกันด้วยไมตรีจิต สันติภาพที่มั่นคงก็จะเกิดขึ้น

๓.๒.๓ การกระทำปาณาติบาตจะสำเร็จเป็นผลเมื่อไร

พระอรรถกถาจารย์ ได้ประมวลหลักเกณฑ์บางอย่างไว้ สำหรับกำหนดว่า การกระทำแค่ไหนเพียงใด จึงจะถือว่าเป็นการละเมิดศีลแต่ละข้อ ๆ เป็นการให้ความสะดวกแก่ผู้รักษาศีล โดยจัดวางเป็นองค์ประกอบของการละเมิด เรียกว่า สัมภาระ หรือเรียกกันง่าย ๆ ว่า องค์ บุคคลจะชื่อว่าละเมิดศีล (เรียกกันง่าย ๆ ว่า ศีลข้อนั้นจะขาด) ต่อเมื่อกระทำการครบองค์ทั้งหมดของการ

^{๒๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **เบญจศีลและเบญจธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘.

^{๒๔} ปิ่น มุทุกันต์, **คำบรรยายพุทธศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๘๕-๑๘๖.

ละเมิด ดังนี้ ศีลข้อ ๑ ปาณาติปาตา มืองค์ ๕ คือ ๑. สัตว์มีชีวิต ๒. รู้ยู่ว่าสัตว์มีชีวิต ๓. จิตคิดจะฆ่า ๔. มีความพยายาม และ ๕. สัตว์ตายได้ด้วยความสามารถนั้น^{๒๕}

ในมังคลัตถปิณี เรื่องนายโคฆาตก์ชื่อนันทะ^{๒๖} ความสำคัญดังนี้ว่า

นัยว่า นายโคฆาตก์คนหนึ่งชื่อนันทะ ในกรุงสาวัตถี ทำการงานของคนฆ่าโค เลี้ยงชีวิตด้วยการขายเนื้ออยู่ ๕๔ ปี ไม่ได้ถวายข้าวต้มหรือข้าวสวยแม้สักว่าทัพพีหนึ่ง แก่พระพุทธเจ้าหรือพระสาวกในวันเดียว ก็เขาเว้นจากเนื้อแล้วย่อมไม่รับประทาน (อาหาร) เพราะฉะนั้น ในวันหนึ่ง เขาขายเนื้ออื่นในตอนกลางวันเสร็จแล้ว ได้ให้เนื้อชิ้นหนึ่งแก่ภรรยาด้วยสั่งว่า “เธอจงปิ้งชิ้นเนื้อนี้ เพื่อประโยชน์แก่ฉัน” แล้วก็ไปอาบน้ำที่นั่น สหายของเขาคนหนึ่งมาเตือนเขา แล้วพูดว่า “จงปิ้งเนื้อให้ฉันหน่อยหนึ่งเถิด แยกมาเรือดฉัน” เมื่อภรรยาของนายันทะบอกว่า “เนื้ออื่นที่ควรขายไม่มี ส่วนเนื้อชิ้นนี้เป็นเนื้อของสหายของท่านจะพึงรับประทาน” จึงกล่าวว่า “จงให้เนื้อชิ้นนั้นแก่ฉันเถิด” แม้เมื่อภรรยาของเขาไม่ให้ ก็ถือเอาชิ้นเนื้อนั้นโดยพลการแล้วหนีไป นายโคฆาตก์ก็กลับมา พึ่งเนื้อความนั้นแล้ว ถือเอามือสอดมือเข้าไปในปากของโคตัวหนึ่งซึ่งยืนอยู่ ณ ข้างหลังเรือน ดึงลิ้นออกแล้วตัดเอาไปปิ้งที่ถ่านเพลิง (สุกแล้ว) เริ่มจะรับประทาน ในขณะที่สหายอื่นมารับประทานข้าวก่อนหนึ่ง แล้วใส่เนื้อชิ้นหนึ่งเข้าไปในปากนั่นเอง ลิ้นได้ขาดตกลงไปในถาดกัฏ เขาได้รับวิบากที่พึงเห็นสมกับกรรม (ที่ตนทำ) ในขณะนั้นเอง ด้วยประการฉะนี้ ฝ่ายโคนั้นแล มีเลือดไหลออกจากปาก ก็ตายแล้วในที่นั้นเหมือนกัน นายโคฆาตก์เท่านั้น

ในมังคลัตถปิณี เรื่องบุคคลผู้ฆ่าแพะ^{๒๗} ความสำคัญปรากฏดังนี้

ในอดีตกาล พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ศิลาปาโมกข์ในกรุงพาราณสี ฆ่าแพะตัวหนึ่งแล้วได้ให้มตกัฏ (ภัตเพื่อคนตาย) เพราะกรรมนั้น พราหมณ์นั้นถูกตัดศีรษะ ๔๙๙ อัตภาพ ในอัตภาพที่ครบ ๕๐๐ เกิดเป็นแพะของพราหมณ์เช่นนั้นแหละ แม้พราหมณ์นั้นก็ต้องการทำมตกัฏจึงเริ่มจะฆ่าแพะนั้น แพะระลึกถึงกรรมที่ตนทำไว้ ด้วยญาณเป็นเครื่องระลึกชาติ หัวเราะแล้วกลับร้องไห้ ถูกพราหมณ์ถาม จึงบอกกรรมที่ตนทำไว้แล้วกล่าวว่า “ข้าพเจ้าดีใจว่า ‘วันนี้ เราจักพ้นจากทุกข์เห็นปานนี้’ จึงได้หัวเราะ ข้าพเจ้ากลับร้องไห้เพราะสงสารในตัวท่านว่า ‘แม้พราหมณ์นี้ฆ่าเราแล้ว จัดได้รับการตัดศีรษะตลอด ๕๐๐ ชาติ เหมือนเรา’ พราหมณ์พูดว่า ‘แพะ เจ้าอย่ากลัวเลย เราจักไม่ฆ่าเจ้า’ เมื่อแพะพูดว่า ‘เมื่อท่านจะฆ่าก็ตาม ไม่ฆ่าก็ตาม ข้าพเจ้าก็ไม่อาจจะพ้นจากคาม

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๗๒.

^{๒๖} มงคล. (ไทย) ๒/๖๒๐/๑๕๓.

^{๒๗} มงคล. (ไทย) ๒/๖๒๑/๑๕๔.

ตายในวันนี้ไปได้” จึงปล่อยแพะนั้นไปแล้วคิดว่า “เราจักไม่ให้ใคร ๆ ฆ่าแพะตัวนี้ได้” ก็พาพวกอันเตวาลิกเที่ยวไปกับแพะนั้นเอง ฝ่ายแพะพอพราหมณ์ปล่อยแล้วเท่านั้น ก็ชูคอขึ้นที่พุ่มไม้อันเกิดอาศัยหินดาด ก้อนหนึ่งแล้ว เริ่มจะกินใบไม้ ในขณะที่ตนเอง อสนีได้ตกลงที่หินดานั้น สะเก็ดหินสะเก็ดหนึ่งแตกกระเด็นไปตดคอที่แพะเหยียดออกแล้ว แพะนั้นได้ทำกาละแล้ว ณ ที่นั่นเอง

จะสังเกตเห็นว่า ผู้ที่จะต้องศีลข้อปาณาติบาต นั้น จะต้องครบองค์ประกอบทั้ง ๕ ข้อขาดข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้ ดังนั้น เมื่อครบห้าข้อแล้ว การกระทำปาณาติบาต ก็จะสำเร็จผลทันที

๓.๒.๔ คุณค่าของชีวิตกับการเว้นจากปาณาติบาต

เว้นจากปาณาติบาต คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ที่มีชีวิตให้ตกลงไป ศีลข้อนี้มีความหมายกว้างขวาง รวมถึงชีวิตสัตว์ทุกชนิดที่มีชีวิต ศีลข้อที่ ๑ ในพระพุทธศาสนา มีหลักสอดคล้องกับวิทยาศาสตร์มาก ศีลข้อนี้ถือว่า ชีวิตทั้งหลายมีค่าเท่าเทียมกันทั้งหมด^{๒๘} การเบียดเบียนชีวิตสัตว์ให้ถึงกับตาย นอกจากศีลขาดแล้ว ยังถือว่า เป็นบาป (ความชั่ว) จะมีโทษน้อยหรือมากขึ้นอยู่กับลักษณะสำคัญ ดังนี้

๑. คุณ สัตว์มีคุณมาก ฆ่าก็มีโทษมาก ฆ่าสัตว์มีคุณน้อย ก็มีโทษน้อย เช่น ฆ่าพระอรหันต์ มีโทษมากกว่าฆ่าปุถุชน ฆ่าสัตว์ช่วยงาน มีโทษมากกว่าฆ่าสัตว์ดุร้าย เป็นต้น

ดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท^{๒๙} เรื่อง บุรุษผู้ฆ่าโจรเคราะห์ ความสำคัญว่า

. . . ดังได้สดับมา โจร ๔๘๙ คน ทำกรรมมีการปล้นชาวบ้านเป็นต้น สำเร็จความ เป็นอยู่แล้ว. ครั้งนั้น บุรุษหนึ่งมีตาเหลือกคาง มีเคราแดง ไปยังสำนักของโจรเหล่านั้น กล่าวว่า “แม้เราจักเป็นอยู่ร่วมกับพวกท่าน.” ที่นั้นพวกโจรแสดงบุรุษนั้นแก่หัวหน้าโจร แล้วกล่าวว่า “ชายผู้นี้ ปรารถนาจะอยู่ในสำนักของเรา.” ครั้งนั้นหัวหน้าโจรแลดูบุรุษนั้นแล้วคิดว่า “บุรุษผู้นี้ กักขะหนัก สามารถในการที่จะตัดนมของแม่ หรือนำเลือดในลำคอของพ่อออกแล้ว กินได้.” . . . นายตัมพทฐิกะนั้นฆ่าโจร (คราวละ) ๕๐๐ ซึ่งเขานำมาแต่ทิศปัจฉิมบ้าง ทิศอุดรบ้าง. เขาฆ่าโจร (สิ้น) ๒ พันคน. ซึ่งนำมาแต่ทั้ง ๔ ทิศ ด้วยอุบายอย่างนั้น. . .

ดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท^{๓๐} เรื่องนายพรานสุนัขชื่อโกกะ ความสำคัญว่า

^{๒๘} อุนาคาริก ป. สุตตานุสส, พระพุทธศาสนาตอบลัทธิมาร์กซิสต์, แปลโดย เอ็จ ณ ป้อมเพชร, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๑๔๙.

^{๒๙} ขุ.ธ.. (ไทย) ๔๑/๔๑๘.

^{๓๐} ขุ.ธ.. (ไทย) ๔๒/๔๕.

... ฝ่ายพรานนอกนี้ เทียวไปในป่าได้ไฉ้อะไร ๆ เมื่อกลับมา ก็พบพระเถระอีก จึงคิดคิดว่า “วันนี้ เราพบคน (กาลกิณี) นี้แล้ว ไปป่าจึงไม่ได้อะไร ๆ, บัดนี้ เธอได้มาเผชิญหน้าของเราแม้อีก, เราจักให้สุนัขทั้งหลายกัดพระรูปนั้นเสีย” ดังนี้แล้ว จึงให้สัญญาปล่อยสุนัข... นายโกกะไปแล้ว ร้องบอกว่า “ท่านแม้ขึ้นต้นไม้ก็ไม่มีความพินไปได้” ดังนี้แล้ว จึงแทงพื้นเท้าของพระเถระด้วยปลายลูกศร...

การฆ่าบุคคลผู้มีคุณสูง ย่อมได้รับ ท้ายที่สุด นายโกกะก็ถูกสุนัขกัดตาย

๒. ขนาดกาย สำหรับสัตว์จำพวกดิรัจฉานที่ไม่มีคุณ ก็เหมือนกัน ฆ่าสัตว์ใหญ่มีโทษมาก ฆ่าสัตว์เล็กมีโทษน้อย

๓. ความพยายาม มีความพยายามมากในการฆ่า มีโทษมาก มีความพยายามน้อย โทษน้อย

๔. กิเลสหรือเจตนา กิเลสหรือเจตนาแรง มีโทษมาก กิเลสหรือเจตนาอ่อน มีโทษน้อย เช่น ฆ่าโทสะ หรือจงใจ เกลียดชัง มีโทษมากกว่า ฆ่าด้วยการป้องกันตัว^{๓๑}

๓.๒.๕ การศึกษาชั้นดีกับการรักษาศีล ๕ ข้อปาณาติบาต

ในแง่ที่ศีลเป็นธรรมเพื่อผลบุญในสังคมปัจจุบันของบุคคลที่พยายามทำความดีในด้านต่าง ๆ จนปรากฏเป็นข่าวได้รับ การยกย่องความดีในแต่ละข้อมาพิจารณา ทำให้ผู้วิจัยพบว่า การดีการทำความดี อันจะส่งเสริมผู้ประพฤติกให้เป็นผู้มีศีลสมบูรณ์ทั้งในแง่ที่เป็นวินัยและธรรม เพราะคนที่ทำความดี ย่อมประกอบด้วยพื้นฐานความประพฤติที่ดี เว้นจากการประพฤติกล่วงละเมิดทั้งทางกาย ทางวาจา ทั้ง ๆ ที่ต้องพบกับเหตุอันก่อให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ อันอาจบันดาลให้กระทำความผิดศีล ๕ ข้อที่ ๑ แต่บุคคลเหล่านั้น สามารถอดทนอดกลั้นต่อโลภะ โทสะ โมหะที่เกิดขึ้น จึงเว้นการกระทำ ล่วงละเมิด รวมถึงเป็นบุคคลที่มีความอดทนอดกลั้นต่อความลำบากตรากตรำทางกาย ความหนาว ความร้อน ในขณะเดียวกันความดีงามภายในจิตใจของบุคคลเหล่านั้นย่อมเจริญงอกงามขึ้น พร้อมกัน ทั้งความเมตตา กรุณา ความเสียสละ จึงสามารถกระทำความดีงาม ด้วยกรณีที่แตกต่างกัน เมื่อสังคมประกอบด้วยปัจเจกบุคคลที่มีความเรียบร้อยดีงาม สังคมย่อมพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้นด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ เป็นการเกื้อกูลให้หลักหลักธรรมข้ออื่นตามมาด้วย อาทิ โสรัจจะ ดังแสดงในมหาปริณิพพานสูตร ดังนี้ “สมาธิอันบุคคลอบรม โดยมีศีลเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมี ผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐาน ย่อมหลุดพ้นโดยชอบ”^{๓๒} อันเป็นการดำเนินตามอริยมรรคที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระภิกษุในธรรมวินัย โดยอาศัยศีลเป็นพื้นฐาน เป็นข้อบัญญัติเพื่อควบคุมความประพฤติให้ปราศจากอกุศลและส่งเสริมกุศลให้เจริญ โดยหลักธรรมที่มีความสัมพันธ์กับศีล ได้แก่ ๑) หลักธรรมที่เป็นรากฐานในการรักษาศีล ๕ คือ หิริ โอตตปปะ ๒) หลักธรรมที่สนับสนุนการรักษาศีล ๕ คือ สติ สัมปชัญญะ ขันติกับโสรัจจะ ๓) หลักธรรมที่เป็นเครื่องมือในการรักษาศีล ๕ คือ ทมะ สังวร ปหานะ

^{๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๗๓.

^{๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๒/๘๘.

๔) หลักธรรมที่เป็นกำลังหล่อเลี้ยงศีล ๕ คือ สัจจะ จาคะ ความนับถือตนเอง ๕) หลักธรรมที่ก่อให้เกิดศีล ๕ ระดับสูง คือ ปัญญา เมื่อองค์มรรคระดับศีล คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และ สัมมาอาชีวะ บริบูรณ์ดีแล้ว ย่อมส่งเสริมให้การดำเนินตามองค์มรรคระดับสมาธิ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เจริญขึ้น เพื่อก้าวเข้าสู่องค์มรรคระดับปัญญาคือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ เพื่อการบรรลุธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนา

๓.๓ สรุป

ศีล หมายถึง ความปกติ เจตนาเพื่อรักษาความปกติของบุคคล ทั้งทางกาย ทางวาจา กระทั่งสังคมย่อมปกติสุข การรักษาศีลเบื้องต้นศีลจะเป็นวินัย เพราะศีลเป็นข้อปฏิบัติในเชิงปฏิเสธ เพื่อควบคุมความประพฤติทางกาย ทางวาจา ให้สงบเรียบร้อย จนกระทั่งศีลยกระดับไปสู่ระดับธรรม ที่เป็นคุณธรรมพื้นฐานของผู้รักษาศีล ซึ่งจะเป็นรากฐานในการพัฒนาคุณธรรม ในระดับที่สูงขึ้น โดยเริ่มจากการรักษาศีล ๕ หลักความประพฤติเบื้องต้นที่แสดงให้เห็นถึง การไม่เบียดเบียน ไม่ล่วงละเมิด อันก่อให้เกิดอานิสงส์อย่างมากแก่ผู้ประพฤติ ทั้งประโยชน์ชีวิตในปัจจุบัน ประโยชน์ชีวิตในเบื้องหน้า และประโยชน์สูงสุดแห่งชีวิต รวมถึงสังคมย่อมสงบเรียบร้อย บุคคลจึงควรพยายามรักษาศีล ๕ ที่เกิดขึ้น ทั้งจากวิธีหรืออุบายใดก็ตามให้สมบูรณ์ตามที่ได้ตั้งเจตนาไว้ จนพัฒนากลายเป็นศีลที่สมบูรณ์พร้อมทั้งวินัยและธรรม ซึ่งในการรักษาศีล ๕ สามารถนำหลักธรรมอื่นมาสนับสนุนตามเหตุปัจจัย หรือสถานการณ์ที่ผู้รักษาศีลต้องเผชิญ ทั้งเป็นหลักธรรมที่สกัดกั้นการล่วงละเมิดศีล ๕ ที่ทำหน้าที่สนับสนุนการรักษาศีล ๕ และสกัดกั้นมิให้บุคคลประพฤติก่อล่วงละเมิดข้อศีลเมื่อประสบเหตุอันอาจละเมิดศีล ๕ เช่น หิริ โอตตัปปะ สติ สัมปชัญญะ ขันติ โสรัจจะ ปัญญา และหลักธรรมที่ส่งเสริมการรักษาศีล ๕ ที่ทำหน้าที่ส่งเสริมให้บุคคลสามารถรักษาศีล ๕ ได้สมบูรณ์ทั้งในแง่ของธรรมและวินัย เช่น หลักธรรมพื้นฐานสำหรับประพฤติปฏิบัติของผู้ครองเรือน คือ เบญจธรรมและฆราวาสธรรมและหลักธรรมเพื่อพัฒนาตนเองในระดับที่สูงยิ่งขึ้น คือ ทศบารมีและไตรสิกขา โดยมี ขันติ ซึ่งนับเป็นคุณธรรมสำคัญในการขัดเกลาตนเอง เริ่มตั้งแต่การนำขันติมาสนับสนุนการรักษาศีล ๕ ให้สัมฤทธิ์ผล จนกระทั่งเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดแห่งชีวิต